

TOSHKENT DAVLAT O'ZBEK TILI
VA ADABIYOTI UNIVERSITETI

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
O'LIY VA O'RTA MAHOLUS
BILIM VAZIRLIGI

O'ZBEKISTON
YODUVCHILAR JAMIASI

ALISHER NAVOIY VA XXI ASR

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari

ALISHER NAVOI AND THE XXI CENTURY

The Materials of the International scientific-theoretical conference on the theme

Xalqaro ilmiy-nazariy anjuman
Toshkent, 2020-yil, 8-fevral

**THE MINISTRY OF HIGHER AND SECONDARY EDUCATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

**TASHKENT STATE UNIVERSITY OF UZBEK LANGUAGE AND
LITERATURE NAMED AFTER ALISHER NAVOI**

THE WRITERS' UNION OF UZBEKISTAN

The Materials of the International scientific-theoretical conference on the theme

**ALISHER NAVOI
AND THE XXI CENTURY**

Tashkent – 2020

821.512.133-1 (081)
84. (5ʻ)6
A 33

A 33 ALISHER NAVOIY VA XXI ASR mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari;
/mas'ul muharrir Shuhrat Sirojiddinov. – Toshkent: «MASHHUR-PRESS», 2020. – 636 b.

ISBN 978-9943-5673-7-5

Mas'ul muharrir:

*Shuhrat Sirojiddinov,
filologiya fanlari doktori, professor*

Tahrir hay'ati

*Shuhrat Sirojiddinov (O'zbekiston), Sirojiddin Sayyid (O'zbekiston), Ramiz Asker (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov (O'zbekiston), Abdusalom Abduqodirov (Tojikiston), Ibrohim Haqqulov
(O'zbekiston), Almaz Ulviy (Ozarbayjon), Nurboy Jabborov (O'zbekiston), Badriddin Maqsudov
(Tojikiston), Tanju Seyhan (Turkiya), Aftondil Erkinov (O'zbekiston), Karomat Mullaxo'jayeva
(O'zbekiston), Mark Toutant (Fransiya), Dilnavoz Yusupova (O'zbekiston), Muhammad Ya'qub Qarash
(Afg'oniiston)*

Ushbu to'plamda "Alisher Navoiy va XXI" asr mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjumaniga yuborilgan ilmiy maqolalar jamlangan. To'plamda Alisher Navoiy adabiy-ilmiiy merosining mumtoz adabiyotimizdagi o'rni va bugungi ahamiyati, shuningdek, shoir ijodiga bog'liq holda matnshunoslik masalalari, tilshunoslik muammolari haqida so'z yuritiladi. O'zbek navoiyshunosligining bugungi holati va istiqboli borasida muayyan tasavvur berishi uning ahamiyatini belgilaydigan omillardan biridir. Kitob filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistr va bakalavr talabalar hamda keng o'quvchilar ommasiga mo'ljallangan.

Mualliflar qarashlari va asarlar nomlaridagi imlo tahririyat nuqtayi nazaridan farqlanishi mumkin.

ISBN 978-9943-5673-7-5

© «MASHHUR-PRESS», 2020

ALISHER NAVOIY VA XXI ASR

mavzuidagi xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari

Muharrir *Ozoda Tojiboyeva*
Badiiy muharrir *Akbarali Mamasoliyev*
Musahhah *Shahzoda Hakimova*
Sahifalovchi *Akbarali Mamasoliyev*

“Mashhur-Press nashriyoti”
Nashriyot litsenziyasi № AI 282. 11.01.2016

100129, Toshkent, Markaz-15. 1/90-uy.
e-mail: mashkhur-press@mail.ru

Bosishga 2020-yil 3-fevralda ruxsat etildi.
Bichimi 60x84 ¹/₈. Ofset bosma. «Times New Roman»
garniturasini. Shartli bosma tabog'i 73,4.
Adadi 200 dona. Buyurtma № 6

«MASHHUR-PRESS NASHRIYOTI» MChJ
matbaa bo'limida bosildi.

V
ALISHER NAVOIY LIRIK MEROSINI O'RGANISH MASALALARI
THE PROBLEMS OF STUDYING LYRIC HERITAGE OF NAVOI

Ibrohim HAQQUL. Hadis va talqin mahorati	235
Dilorom SALOHIY. Navoiy lirikasida turkona uslub takomili ko'rinishlari.....	238
Qodirjon ERGASHEV. Alisher Navoiy asarlarining yaratilish tarixi masalalari.....	243
Yusuf TURSUNOV. Ikki g'azal nafosati va bir noma shahodati.....	248
✓ Shavkat HAYITOV. Janr imkoniyatlari va ijodkor mahorati.....	251
Abdulhamid QURBONOV. Yuz ko'ngulli sanavbar.....	255
Karomat MULLAXO'JAYEVA. Navoiy va Jomiy g'azallarida rasululloh (s.a.v) vasfi.....	259
Dilnavoz YUSUPOVA. Alisher Navoiyning Shoh G'arib mirzoga bag'ishlangan tarkibband-marsiyasi xususida	265
Olimjon DAVLATOV. Alisher Navoiy va Sa'diy Sheroziy: hamd g'azallar va tatabbu	269
Darmon O'RAYEVA, Sarvinoz NURULLAYEVA. Alisher Navoiy g'azallarida ajdaho obrazi metaforizatsiyasi	272
✓ Nazora BEKOVA, Zarina SAYLIYEVA, Mohinur SAYLIYEVA. Navoiyning turkiy va forsiy hamd g'azallari g'oyaviy-badiiy xususiyatlari	274
Abdumurod TILAVOV. "...Sen erding quyosh..."(Alisher Navoiyning bir na't g'azali)	276
✓ Dilrabo QUVVATOVA, Zarnigor SOHIBOVA. Alisher Navoiy she'riyatida fasllar obrazining metaforik ma'nolari	282
Ahadjon MUHAMMADIYEV. Navoiyning g'azallaridagi irfoniy g'oyalar tahlili.....	286
Mavlonberdi SUYUNOV. Masnu' she'r va Navoiyning masnu' tatabbunavislik mahorati	289
Hayot LATIPOV. Ishq va ma'rifat Navoiy talqinida	293
Shohid TASLIM. Alisher Navoiy: shoir va mutafakkir.....	299

VI
ALISHER NAVOIY IJODI VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

ALISHER NAVOI'S WORK AND LINGUISTICS

Dadaboyev Hamidulla. "Xamsat ul- mutahayyirin"da Abdurahmon Jomiy vafoti bilan bog'liq motam marosimi tasviri.....	302
Samixon ASHIRBOYEV. Alisher Navoiy asarlari tilining tayanch dialekti munozaralariga doir.	304
Berdak YUSUF. Navoiy va adabiy tili masalasi.....	309
Zulxumor XOLMANOVA. Alisher Navoiy – lakuna hodisasining ilk tadqiqotchisi	313
Baxtiyor ABDUSHUKUROV. Alisher Navoiy asarlarida qush nomlari.....	317
G'aybulla BOBOYOROV. Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" asaridagi yuzta fe'l hamda ularning o'zbek tili va shevalarida saqlanish holati	322
✓ Yoqub SAIDOV. Alisher Navoiy ijodida antonomaziyalarning o'mi	327
Shukurjon NORBAYEVA. Alisher Navoiy asarlaridagi ayrim leksemalarning ma'no taraqqiyoti.....	332
Rustamjon DJABBOROV. Alisher Navoiyning "Oqqo'yunli muxlislar devoni" til xususiyatlari.....	334

VII
ADABIY TA'SIR VA SAN'AT MASALALARI

LITERARY IMPACT, LITERATURE STUDIES AND ART

Hamidulla BOLTABOYEV. Alisher Navoiyning muammoshunoshogirdi va uning milliy adabiyot tarixidagi o'mi	339
--	-----

7. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. 10 жилдлик. 9-жилд. Лисон ут-тайр. – Б. 281.
 8. Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами. 10 жилдлик. 9-жилд. Мажолис ун-нафоис. – Б. 291.
 10-жилд. Назм ул-жавоҳир. – Б. 343. – Т. Ф. Фулом номидаги НМИУ, 2011.
 9. З. Гаффорова. Навоийнинг ҳамд ва наът газаллари. – Т.: Маънавият, 2001. – 64 б. Н. Бекова.
 Алишер Навоийнинг ҳамд газаллари ва “Рух ул-қуде” қасидасининг бадийати. Фил. ф. н. дисс. – Т. 2003.

ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA AJDAHO OBRAZI METAFORIZATSIYASI

THE IMAGINE OF DRAGON METAPHORIZATION IN NAVOI GHAZALES

Darmon O'RAYEVA,
 Sarvinoz NURULLAEVA
 BuxDU, (O'zbekiston)

Abstrakt

The interpretation of mythological images on figurative sense in Uzbek classic poetry based on Alisher Navoi's ghazales was analyzed in this article. Metaphorization of mythological images was shown through the examples given from “Gharoyib us-sighar”.

Key words: Uzbek classic poetry, mythological image, dragon, metaphor, metaphorization.

O'zbek mumtoz she'riyatida, xususan, hazrat Alisher Navoiy g'azallarida rang-barang mifologik obrazlardan foydalanilgan. Ular orasida hayvon qiyofasidagi mifologik obraz – ajdaho obrazi vositasida yaratilgan poetik ifodalalar alohida diqqatni tortadi.

Ajdaho (ajdar, ajdarho) eng murakkab va universal zoomorf obrazlardan biri bo'lib, u turli xalqlar og'zaki ijodida qanotli, og'zidan o't purkaydigan ikki va undan ortiq boshli ilon qiyofasidagi afsonaviy maxluq obrazi sifatida talqin qilinadi [Махмараимова, 2018: 23].

“O'zbek tilining izohli lug'ati”da ajda(r)ho forscha so'z bo'lib, afsonaviy katta ilon ekanligi, ko'chma ma'noda qonxo'r, yovuz odamga nisbatan nafratni ifodalashi aytiladi [O'TIL, 2006:44]. Badiiy ijodda ajdaho, asosan, yovuzlik va ochko'zlik timsoli sanaladi va ko'chma ma'noda nafs, nafrat ma'nolarini ifodalashga xizmat qiladi. Ba'zan esa go'zallik ramzi sifatida yorning jon oluvchi ko'zi va pechu-tob o'rim sochiga nisbatan ham ajdaho metaforasi ishlatiladi.

Mumtoz she'riyatimizda g'oyatda kuchli tuyg'u – ishqni ifodalovchi asosiy obrazlardan biri ajdaho obrazi sanaladi. Bundan tashqari, mashaqqatli, sinovli hayotni, turmushni, shuningdek, nafsni ifodalashda ham ajdaho obrazidan foydalaniladi.

“Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati”da ajdahoga shunday izoh beriladi: “Ajdaho – 1. Ajdar; og'zidan o't ufuruvchi va kishiga hamla etuvchi, damiga tortuvchi afsonaviy vahshiy maxluq. 2. Qasd qiluvchi, halok etuvchi; balo, ofat, dushman. 3. Qo'riqchi, kuchli posbon” [АНАТИЛ, 1983: 51].

“O'zbek tili teomorfik metaforalarining qisqacha konseptual lug'ati”da ajdaho obrazi o'ndan ortiq ko'chma ma'nolarda qo'llanilishi qayd etilgan [Махмараимова, 2018: 23-24]. Jumladan, ajdaho so'zi inson a'zolari (soch o'rimi, ko'z), g'oyat kuchli tuyg'u (masalan, ishq, nafs, ayovsizlik va rahmshafqatsizlik), salbiy illatlar (manmanlik, ochko'zlik, bosqinchilik), zararli tuzum (masalan, sobiq totalitar tuzum, qatag'on davri), dard (kasallik, g'am-anduh, tashvish), sinovli va mashaqqatli turmush, jang-jadal (urush), texnik qurol (masalan, zambarak), bosqinchilar, zo'raonlar, jinoiy to'dalar, nafs buzuvchi kimsalar, shuningdek, favqulodda qobiliyatli shaxslar (masalan, sportchilar)ga nisbatan poetik ko'chimni ifodalashi aytib o'tilgan.

Hazrat Alisher Navoiy qalamiga mansub quyidagi misralarda ajdaho obrazining vayron qilish, g'am keltirish, o't yoqish semalari ko'chma ma'noda ishq ma'nosi bilan bog'lab, poetik ramziy ifoda hosil qilingani kuzatiladi:

Borg'ali ul husn ganji g'am buzug' ko'nglumdadur,
Ajdaho uyi bizing vayrona bo'ldi oqibat [Навоий, 1988: 78].

Ajdaho uyi birikmasi ajdaho makonini, inini anglatadi [АНАТИЛ, 1983: 51]. Afsonalarga ko'ra, xazina berkitilgan joyda ajdaho bo'lar emish.

Baytni "Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati"ga tayanib tahlil qiladigan bo'lsak, ajdaho ishq, ajdaho uyi ko'ngil ekanligini anglaymiz: oshiqning buzilgan ko'nglida yorning husn ganji (chiroyli orazi, go'zal chehrasi, vasli)ga yetishish istagi bor, chunki ishq atalmish ajdaho alal-oqibat uning ko'ngli (vayrona)ni makon tutdi, egalladi. Ajdaho xazinaga intilgani kabi ishq to'la ko'ngil ham ma'shuqaning vasliga oshiqadi.

Alisher Navoiyning "Gustox" radifli g'azalida ham ajdahoga xos vayronani makon tutishlik holati asosida o'xshatish yaratilgan:

Shujoat birla kirmak kulbayi faqr ichra bo'lmaskim,
Bu vayronni qila olmas vatan har ajdaho gustox [Навоий, 1988: 104].

Shoir ko'ngil uyiga kuch bilan kirib bo'lmasligini har qanday gustoh, adabsiz, andishasiz va zo'ravon ajdar ham bu vayronani o'ziga makon tuta olmasligi orqali tushuntiradi. Bunda uning dushman semasi ravshanlashadi.

Quyidagi baytda esa ajdaho obrazi mislsiz o't-olov tasvirini ifodalash uchun xizmat qilganini ko'rishimiz mumkin:

Mehnat o'tidin yoruqtur har taraf koshonamiz,
Bo'ldi go'yo ajdaho komi bizing vayronamiz [Навоий, 1988: 178].

Mehnat va mashaqqat tufayli inson toblanadi, shu bois uning qalb uyi, ruhi ravshanlashadi. Biroq keltirilgan baytda vasl umididagi oshiqning ko'ngli ajdaho komidek alangalangani aytilmoqda. Bunda vayrona ko'ngildagi ishq o'ti mislsiz va hadsiz ekanligi ajdaho komi vositasida ko'rsatilgan.

Navoiy qalamiga mansub "Ey qading sarvi ravon..." deb boshlanuvchi g'azalning quyidagi misralarida esa ko'ngil maxzan (xazina)ga, ishq va g'am esa ajdahoga o'xshatilgan:

Ishq naqdi dog'i g'am kirmish Navoiy, ko'ngliga,
Vahki, bir dam ajdahodin holiy ermas maxzanim [Навоий, 1988: 326].

Shoir ko'nglini ishq, shuning barobarida vasl g'ami, dardi egallaganini aytadi. G'azalning avvalgi misralaridan birida uni "ko'ngulsiz" deb ataganlaridan shodligini ta'kidlaydi, zero uning ko'ngli birovda. Ajdaho maxzanni hech tark etmagani kabi shoirning ko'ngli ham ishqdan va g'amdan bir lahza ham xoli bo'lmaganidan ajablanadi.

Agar ajdahoning ikki va undan ortiq boshli ekanligi haqidagi mifologik qarashlarga tayanadigan bo'lsak, Alisher Navoiy baytda birvarakayiga ikki obraz (ishq, g'am)ni ajdahoga tenglashtirganida xalqning afsonaviy ikki boshli maxluq (ajdaho) haqidagi tasavvurlaridan yiroqlashmaganiga yana bir bor guvoh bo'lamiz. Darhaqiqat, har qanday maxzanga ham ishq yetaklaydi, ham g'am. Zero, unga erishish mashaqqat va sinovlarsiz bo'lmaydi.

Quyidagi satrlarda ham ajdahoning o't purkashi, kuydirib, kul qilishi semasidan ko'chma ma'noda foydalanilgan:

Falak haqiqati fikrida kuydi ersa ne tong
Ki, ajdahoe damonning damidadur ko'nglum [Навоий, 1988: 327].

Ya'ni, "ko'nglim falak haqiqati fikrida kuygan bo'lsa nima bo'libdi, axir u mudom ajdahodek maxluqning olovli damida-ku", deydi shoir. Demak, bunda ham aslida ishq o'ti nazarda tutilgan.

Quyidagi misralarda ishq va ajdaho obrazlari tenglashtirilib metaforizatsiya qilingan:

Ajdaho og'zi bil o'tlug'kim, ochiptur qasdinga
Munchakim volihsen, ey bulbul, guli xandon uchun [Навоий, 1988: 364].

Shoir bulbul (oshiq)ni gul (ma'shuqa)ga oshiq bo'lishning oqibatidan ogohlantiradi: ajdahoning og'zida o't bo'lishini – ishqning olovi, dardi borligini bilgin, u olovli og'zini sening qasding uchun ochadi – ishq o'ti seni kuydirib kul etadi. Shunday ekan, guli xandon (go'zal ma'shuqa)ga bunchalar shaydosan, demoqchi bo'ladi.

Ko'ngilga ishq tushsa, uning dardi, olovi ajdaho o'ti yanglig' kuydirishi bilan bog'liq ifoda Alisher Navoiyning "G'unchadek qon bog'lanibdur ko'nglum..." deb boshlanuvchi g'azalida ham mavjud:

Aql qochti ko'nglum ichra sokin o'lg'ach dardi ishq,
Mo'r manzilgohi ermas ajdaholar maskani. [Навоий, 1988: 460].

Xullas, ajdaho mifologik obrazi mumtoz o'zbek she'riyatida xilma-xil poetik va ramziy ifodalab yaratishda o'ziga xos o'rin egallaydi. Alisher Navoiy g'azallarining biz tahlilga tortgan baytlarida ushbu obraz, asosan, juda kuchli muhabbatni ifodalab keladi.

Demak, "Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati"da ajdahoga berilgan uchta izoh qatoriga to'rtinchisi qilib, uning ishq ma'nosini ifodalab kelishini ham qo'shish mumkin, deb o'ylaymiz.

Umuman olganda, mumtoz she'riyatda vayron ko'ngilga kirgan yoxud aksincha, ko'ngilga tushib, uni vayron etgan ishqqa nisbatan ajdaho metaforasi keng qo'llaniladi. G'azallarda ajdaho obrazi metaforizatsiya qilinarkan, unga xos vayronani maskan yaratish, o't purkash, yondirish, kuydirish, vayron qilish, halok etish, xazinani qo'riqlash, g'am keltirish, kuchlilik kabi xususiyatlardan ko'chma ma'noda foydalaniladi va o'ziga xos poetik joziba yaratilishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли лугати. 4 жилдлик. 1 жилд (Фозилов Э.И. таҳрири остида). – Т.: Фан, 1983. – 656 б.
2. Махмараимова Ш. Ўзбек тили теоморфик метафораларининг қисқача концептуал лугати. – Т.: Чўлпон, 2018. – 100 б.
3. Навоий А. Хазойин ул-маоний. Фаройиб ус-сизар (Мукаммал асарлар тўплами. 20 томлик. III том). – Т.: Фан, 1988. – 576 б.
4. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. 5 жилдли. 1 жилд (Мадвалиев А. таҳрири остида). – Т.: ЎЗМЭ, 2006. – 680 б.

NAVOIYNING TURKIY VA FORSIY HAMD G'AZALLARI G'OYAVIY-BADIIY XUSUSIYATLARI

THE TURKISH AND PERSIAN PRAISING TO ALLAH POEMS OF NAVOI AND THE IDIOLOGIC-BELLS PECUALIATIES OF THEM

Nazora BEKOVA,
Zarina SAYLIYEVA,
Mohinur SAYLIYEVA
BuxDU
(O'zbekiston)

Abstract

The article describes the skillful use of quotation art in Turkish and Persian poems by Alisher Navoi. Most of the congllets of the great poet were born on the basis of theological and Islamic ideas. If the ghostly meanings of each poem are compared together with the divine book, it will be assured that a number of poems are the product of Navoiy's creative work are spiritual and literary interpretations of the divine book. The poetry of Alisher Navoi often referred to the hidden form of this art, along with an explicit interpretation. Divine-eloquent expressions such as the Talmud, the quotation, the tafsir, are an active event for the ghosts of praise of Alisher Navoi.

Key words: quotation, the Koran, Hadis, Turkic gazals, Persian gazals, bilingual, poverty, prophet, Muhammad, lesus, ideal person, love.

Alisher Navoiy Xalloy qudrat-u salohiyati, sifat-u siyratini Qur'oni karim oyatlari asosida ifodalagan bo'lsa, olam go'zalligini Sharq falsafasida keng o'rin tutgan tasavvuf aqidalari, g'oyalari zaminida talqin etadi. Shuning uchun hamd g'azallarda Allohni vasf qilish bilan birga uning yaratuvchilik xususiyati ulug'lanadi. Mutafakkir shoirning yaratish va yaralish to'g'risidagi falsafiy qarashlari mazkur g'azallarda yuksak badiiy talqinini topgan. Bu mavzuga daxldor g'azallarda Alloh mo'jizaviy siymosi markaziy o'rinda turadi.